

NWO - MES

**Maatschappij en de Elektronische
Snelweg**

Stimuleringsprogramma

**Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk
Onderzoek**

Rapportage evaluatie externe commissie

J. Theeuwes, J. van Dijk en S. Wyatt

Maart 2007

Samenvatting

De externe commissie is het in grote lijnen eens met de inhoud van en aanbevelingen in de zelfevaluatie van de programmacommissie. De externe commissie voelt zich in zekere mate bij de evaluatie gehandicapt omdat nog niet alle onderzoeksprojecten afgesloten zijn.

Inhoud programma

In het algemeen zijn de doelstellingen van het programma gehaald. Echter niet alle onderwerpen zijn aan bod gekomen, mede omdat de uitvoering van het programma afhankelijk was van de inhoud en kwaliteit van de ingediende aanvragen. De projecten hebben voorts vooral het karakter dat algemene ontwikkelingen voor Nederland zijn verbijzonderd. Veel projecten zijn goed verlopen met belangwekkende resultaten. Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat de kwaliteit per project wisselend is. Ook is er weinig samenhang tussen de projecten binnen een bepaalde invalshoek en over de invalshoeken heen. De projecten zijn in kleine onderzoeksgroepen en monodisciplinair uitgevoerd.

Maatschappelijke relevantie

De projecten hebben maatschappelijk relevante en voor Nederland nuttige resultaten opgeleverd. Van zeer nieuwe en verrassende inzichten is echter weinig sprake geweest. De meest interessante specifieke resultaten op het terrein van de arbeidsmarkt betreffen het ongelijke profijt van de ICT-ontwikkelingen en de substantiële sectorale verschillen in het effect van ICT op de arbeidsproductiviteit. Interessant op het terrein van de bedrijvigheid en ruimte is het resultaat dat ICT een faciliterende rol speelt in zakelijke en sociale netwerken, maar geen zelfstandig structurerende functie heeft. Voorts is het belangwekkend dat internetgebruikers niet minder aankopen doen in binnensteden omdat winkelen ook een plezierig tijdverdrijf is en waarschijnlijk ook zal blijven. Wat betreft de sociaal-culturele aspecten is het onderzoek naar de kwaliteit van online gezondheidsinformatie en het patiëntengedrag belangwekkend.

Wetenschappelijke relevantie en productiviteit

Voor sommige thema's worden bekende wetenschappelijke inzichten voor de Nederlandse situatie bevestigd. Dit leidde tot wetenschappelijke verdieping. In andere thema's is er sprake van een vergroting van de wetenschappelijke kennis. Het programma heeft, zij het beperkt en per thema wisselend, nieuwe en originele inzichten opgeleverd. De projecten zijn van goede kwaliteit. Ook kunnen na het afsluiten van het programma nog meerdere producten verwacht worden.

Op tal van terreinen zijn meerdere onderzoeken met belangwekkende resultaten te vinden. Verrassend en nieuw was de relatie tussen het tijdspad van de introductie van computertechnologie en het verschil in productiviteitswinst en de loonongelijkheid tussen geschoolde en ongeschoolde werknemers. Het verschil tussen de invloed van diverse soorten ICT op werknemerscompetenties was eveneens een eyeopener. Ook de inzichten over de relatie tussen ICT en

ondernemerschap en de relatie tussen fysiek en internet shoppen waren belangwekkend. Verder kan nog gewezen worden op het onderzoek naar het internetgebruik door de jeugd en de relatie met gender.

Bredere monitorstudies, eerst een doel van het programma, zijn feitelijk vooral uitgevoerd door de verschillende Planbureaus en het CBS. Gezien de omvang van het budget was het ook niet realistisch om dit te verwachten voor het programma. Wel is het genoemde breed gerichte onderzoek mede mogelijk gemaakt door ondersteuning van MES. Het MES-programma sloot vaak aan bij initiatieven die reeds binnen de universiteiten werden geëntameerd. Het programma heeft de ontwikkeling hiervan een extra stimulans gegeven.

Mede gelet op de zeer ruime doelstelling van het programma en op de afhankelijkheid van het aanbod van onderzoeksvoorstellen kon verwacht worden dat er tal van wetenschappelijke of beleidsmatige vragen zijn blijven liggen.

Kennisoverdracht

Lovenswaardig zijn de vele inspanningen om de resultaten van het onderzoek onder andere onderzoekers en onder het grote publiek te verspreiden. De kennisoverdracht varieert echter wel per project. Deze variatie is deels terecht. Het versterken van de relatie tussen onderzoekers en gebruikers van onderzoek moet ook bij toekomstige projecten een aandachtspunt blijven. Er zijn diverse manieren waarop dit kan worden verbeterd.

Werkwijze

De selectie van onderzoek heeft plaatsgevonden op basis van het aanbod van onderzoeksvoorstellen waardoor er hier en daar gaten zijn gevallen in het voorgenomen onderzoeksprogramma en waardoor bepaalde doelstellingen niet zijn gehaald. Voor een maatschappelijk relevant onderwerp als ICT had het nuttig kunnen zijn om naar voorstellen bij onderzoekers te solliciteren. Voor vergelijkbare toekomstige programma's kan men overwegen om jaarlijks programmabrede bijeenkomsten te organiseren, waarbij een daadwerkelijke participatie van onderzoekers wordt verwacht. Ook kan financiering verstrekt worden voor gezamenlijke programmabrede publicaties. Wenselijk is een lange termijn betrokkenheid van NWO op de beschikbaarheid en het gebruik van de output van het MES-programma.

Inleiding

Het einde van het programma NWO-MES is in zicht. Het merendeel van de onderzoeksprojecten is afgesloten of bevindt zich in de afsluitende fase. Ook zijn in de afgelopen jaren talloze flankerende activiteiten, zoals studiedagen of congressen georganiseerd en er zijn specifieke publicaties verschenen (zie de site van MES: www.nwo.nl/mes). NWO wijst erop dat veel onderzoeksprogramma's wel aandacht besteden aan een interne evaluatie, maar een externe wetenschappelijke evaluatie missen. Hierdoor ontbreekt het aan een objectieve visie op de ontwikkeling en de resultaten van het betreffende onderzoeksprogramma. Dit betreft zowel een wetenschappelijk inhoudelijke als een procesmatige evaluatie.

De inhoudelijke externe evaluatie zou zorg moeten dragen voor een objectieve beoordeling van de resultaten van het programma vanuit een internationaal wetenschappelijk perspectief. In welke mate heeft het programma voldaan aan de destijds gestelde wetenschappelijke en maatschappelijke doelen? Vanuit dit perspectief werd het dan ook noodzakelijk geacht om naast de door het programma zelf verzorgde algemene en thematische evaluaties, een externe evaluatie uit te voeren.

Deze externe evaluatie richt zich op de algemene en thematische resultaten van het programma. Vanwege de specifieke uitgangspunten van het programma heeft ook de maatschappelijke c.q. beleidscomponent van het programma een plaats gekregen.

Leden externe commissie (EC)

Prof. dr. J. Theeuwes; UvA – SEO Economisch Onderzoek (voorzitter) – arbeid en organisaties

Jules Theeuwes (1944) is Professor of Applied Economics at the University of Amsterdam (since 1998). He is managing director of SEO Economic Research. In 2003-2007 he was a member of the Scientific Council for Government Policy (WRR). Until recently he was co-director of ENCORE (Economics Network for Competition and Regulation). He was previously employed as professor of economics at the Law Faculty of the University of Leiden. He received his Ph.D. from the University of British Columbia, Canada in 1975.

His scientific publications are in the area of labour economics, the economic analysis of law and economic aspects of competition and regulation. He chairs the advisory committee on social statistics at Statistics Netherlands (CBS) and sits on the editorial board for social and cultural science publications of the Amsterdam University Press. He is founding editor of *Labour Economics: An International Journal* (Elsevier - North Holland). At present he co-writes with Professor Jeffrey Harrison (Law School, University of Florida) an intermediate textbook on Law and Economics to be published by W.W. Norton & Company, New York.

Prof. dr. J. van Dijk; RUG – ruimte en bedrijvigheid

Jouke van Dijk (1956) is Professor of Regional Labour Market Analysis in the Department of Economic Geography at the Faculty of Spatial Sciences of the University of Groningen. From 2002-2005 he was Vice-dean of Research of the Faculty and Director of the Regional and Urban Studies Institute (URSI). He is also fellow of the research school Nethur and member of the Nethur Board.

He graduated in 1981 in Regional Science at the Faculty of Economics of the University of Groningen. In 1986 he obtained his doctoral degree on the thesis 'Migration and the Labour Market'. His main field of research is regional economics and labour markets, migration and firm demography. Van Dijk is Editor-in-Chief of Papers in Regional Science. Van Dijk also serves as member of the International Council of the International Regional Science Association. Van Dijk is also member of the editorial board of the Journal of Economic and Social Geography and is acting as advisor for various ministries, provinces and municipalities and the public employment service. For more information see: www.joukevandijk.nl

Dr. S. Wyatt; KNAW-VKS – sociaal-cultureel

Sally Wyatt (1959) is a senior research fellow with the Virtual Knowledge Studio for the Humanities and Social Sciences, KNAW (www.virtualknowledgestudio.nl). She has more than 20 years experience in teaching and research about technology policy and about the relationship between technological and social change, focusing particularly on issues of social exclusion and inequality. She has worked at the Universities of Sussex, Brighton, East London and Amsterdam as well as at the British Economic and Social Research Council (ESRC). She has acted as an adviser to research funding agencies in the UK, US, Netherlands, Finland, Norway and Germany.

Dr Wyatt has been the recipient of research grants from the ESRC's *Virtual Society?* and *Innovative Health Technologies* research programmes, and is currently a co-investigator on a major project about information technologies in health care funded by the Canadian Social Sciences and Humanities Research Council (SSHRC). She is also the coordinator of PhD training in the research school WTMC (Wetenschap, Technologie en Moderne Cultuur).

Bronnen en werkwijze

Bronnen

De onderstaande evaluatie is gebaseerd op een analyse van de activiteiten en onderzoeksproducten van het programma NWO-MES. Met name vormden de zelfevaluatie van de programmacommissie een belangrijke informatiebron. Het betrof de volgende documenten¹:

- NWO-MES Algemene Evaluatie
- MES – ICT, Arbeid en Organisaties
- MES – ICT, Bedrijvigheid en Ruimte

1

Laan, L. van der (2007) Algemene evaluatie Stimuleringsprogramma Maatschappij en de Elektronische Snelweg. Den Haag: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Andriessen, E. & L. van der Laan (2007) ICT, Arbeid en Organisaties. Stimuleringsprogramma Maatschappij en de Elektronische Snelweg. Den Haag: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Knaap, G.A. van der & H.F.L. Ottens (2007) ICT, Bedrijvigheid en Ruimte. Stimuleringsprogramma Maatschappij en de Elektronische Snelweg. Den Haag: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Oudshoorn, N., E. van Oost & L. van Zoonen (2007) Evaluatie programma Sociaal-culturele Aspecten. Stimuleringsprogramma Maatschappij en de Elektronische Snelweg. Den Haag: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

- MES – Evaluatie programma Sociaal-culturele aspecten

Deze zelfevaluaties omvatten ook de activiteiten, zoals rond 'meten en informatie' of 'onderwijs', die vanwege de geringe omvang geen aparte evaluatie hebben verkregen. Hiernaast kon de EC beschikken over de informatie op de website van MES (www.nwo.nl/mes); de brochure 1999; de startnotities 1999; de jaarlijkse rapportages voortgang projecten en de notulen van de vergaderingen van de programmacommissie en de stuurgroep MES.

Werkwijze

De EC is haar werkzaamheden op 31 januari 2007 met een eerste vergadering begonnen. Aan de orde zijn geweest het doel van de EC, de beschikbare en gewenste informatie, de taakverdeling van de leden van de EC en de tijdsplanning. In februari 2007 zijn conceptevaluaties van drie subthema's van het programma geschreven. Deze concepten zijn aan de hand van een geïntegreerd concept eindrapportage op de tweede vergadering van de EC (1 maart 2007) besproken. Begin maart 2007 is dit concept bijgesteld en voor commentaar naar de programmacommissie en de stuurgroep verzonden. Van de zijde van de programmacommissie en de stuurgroep zijn geen opmerkingen bij het rapport geplaatst.

Positie externe evaluatie

De externe evaluatie geldt als een aanvulling op de zelfevaluaties. Behalve in de gevallen waarin dit hierna expliciet wordt vermeld, is de externe commissie het in grote lijnen eens met de inhoud van en aanbevelingen in de zelfevaluaties. De externe commissie voelt zich in zekere mate bij de evaluatie gehandicapt omdat nog niet alle onderzoekprojecten afgesloten zijn (zie ook de bijlage: overzicht MES-projecten). Tevens is zij er zich van bewust dat niet alle publicaties zijn opgenomen in de aangeleverde stukken, noch in de zelfevaluaties. Dit bemoeilijkt de externe evaluatie. De externe evaluatie is gestructureerd volgens de vragen die in het NWO-MaGW protocol worden gesteld (Protocol, 2005)².

1. Inhoud programma

a. In hoeverre zijn de doelstellingen die bij aanvang van het programma waren geformuleerd, haalbaar gebleken? Is het programma tijdens de looptijd bijgesteld en zo ja, welke consequenties heeft dit gehad voor de aanvankelijk geformuleerde doelstellingen?

In het algemeen zijn de doelstellingen van het programma gehaald. De uitgevoerde projecten vallen binnen c.q. hebben bijgedragen aan het realiseren van de doelstellingen van het programma. Echter niet alle onderwerpen zijn, met name door het aanbod en kwaliteit van de ingediende aanvragen, aan bod gekomen. De projecten hebben voorts vooral het karakter dat algemene ontwikkelingen voor Nederland zijn verbijzonderd. Het programma is qua thema's tijdens de uitvoering inhoudelijk niet bijgesteld. Wel is het aanvankelijke voornemen tot het opzetten van een literatuur databank door de beschikbaarheid via internet ingehaald en gewijzigd ten gunste van de kennisoverdracht.

Voor wat het onderdeel Arbeid en Organisatie betreft beoogde het MES programma de invloed van ICT op de arbeidsmarkt te onderzoeken. De invloed

² Protocol (2005) Protocol eindevaluatie MES. Den Haag: NWO-MES, interne notitie.

van de ICT op het arbeidsaanbod en -vraag wordt voldoende afgedekt door het programma, zij het dat de inhoud van het onderzoek naar de relatie tussen ICT en de transitionele arbeidsmarkt misschien wat minder expliciet aan bod is gekomen doordat het in het programma wat te vaag was geformuleerd. De koppeling tussen arbeidsaanbod en -vraag en met name de rol van instituties is onvoldoende uit de verf gekomen.

Het deelprogramma Ruimte en Bedrijvigheid had vooral betrekking op de effecten van de snelle ontwikkeling en toepassing van ICT. Bij bedrijvigheid gaat het dan vooral om het vernieuwende effect van ICT op de coördinatie van producten en processen en op het leren in verband met veranderingen in kennisgebruik. Te denken valt aan de invloed op de productiviteitsparadox. Analyses kunnen ook betrekking hebben op processen binnen bedrijven, tussen bedrijven en op markten. Bij het ruimtelijke aspect gaat het om drie kernvragen en wel de ruimtelijke condities voor ICT gebruik, het effect van ICT op ruimtelijke locatie- en interactiepatronen en de ruimtelijke effecten van ICT-gebruik op organisaties en huishoudens. Hoewel de ontwikkelingen binnen de ICT snel gaan, hebben de uitgevoerde projecten zeker bijgedragen aan een beter inzicht in deze problematiek. Het is echter niet zo dat in de breedte antwoorden zijn gegeven op de problemen, maar vooral op bepaalde deelaspecten. Dit is niet verwonderlijk gezien de omvang van de problematiek en het kleine aantal projecten.

Het centrale thema van het sociaal-culturele deel van het programma was de wederzijdse beïnvloeding van sociale en technische veranderingen. Vier reeksen vragen werden geformuleerd rond de volgende kwesties:

- de rol van de toegenomen beschikbaarheid van informatie voor de ontwikkeling van de informatiemaatschappij;
- het verband tussen ICT en processen van democratisering en modernisering;
- problemen verbonden aan fysieke en sociale barrières voor de toegang tot ICT;
- het verband tussen ICT en sociale normen en waarden.

Inzicht in het verband tussen ICT en onderwijs was ook één van de doelstellingen van het MES-programma. Wegens de lage kwaliteit van de aanvragen die in de eerste ronde werden ontvangen en veranderingen in de samenstelling van de programmacommissie werd dit een minder belangrijk deel van het programma³.

Natuurlijk zijn er sinds het begin van het MES-programma vele sociale en technische veranderingen in de Nederlandse samenleving geweest, maar de basisformulering van de kwesties is overeind gebleven. In de zelfevaluatie wordt beweerd dat de grote toename in de toegang van huishoudens tot ICT de derde kwestie, overtollig heeft gemaakt. Daar kunnen echter enige twijfels bij worden gezet (zie punt 3h).

³ Één kortlopend project rond onderwijs met als onderwerp de allochtone jeugd op school is nauw verwant met een lange termijn project dat ingaat op eenzelfde thema. Het betreft de projecten #601 en #620 (voor de nummering van de projecten zie de bijlage: overzicht MES-projecten) Deze worden hier onder het sociaal-culturele thema behandeld. Een ander onderwijsproject (#707) over het gebruik van onderwijssoftware heeft geresulteerd in één internationaal artikel. Dit resultaat lijkt pover te zijn. Omdat er verder niet veel meer over dat project te zeggen valt, wordt het in de verdere analyse niet meer opgenomen.

b. Wat is uw algemene indruk van het programma en de MES-projecten?

De meeste projecten zijn goed verlopen met belangwekkende resultaten. Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat de kwaliteit per project een wisselend karakter had. Binnen het onderdeel arbeid en organisaties is een aantal projecten prima verlopen en hebben interessante resultaten opgeleverd, voor een aantal andere is dat minder duidelijk. De kwaliteit is wisselend. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het ontbreken van internationale publicaties bij veel projecten. Hier en daar (zie onderdeel 3h) wordt onderzoek gemist naar voor de arbeidsmarkt en voor arbeidsorganisatie relevante topics, zoals het onderdeel zoeken, werven en bemiddelen.

Binnen het onderdeel bedrijvigheid en ruimte is een aantal projecten eveneens goed verlopen en hebben de projecten eveneens interessante resultaten opgeleverd. Voor een aantal andere is dat echter minder duidelijk. Ook hier dus wisselende kwaliteit.

Voor wat betreft het sociaal-culturele onderdeel was het MES-programma duidelijk actueel, toepasselijk en noodzakelijk gezien de grote veranderingen in bijna alle aspecten van het sociale, politieke, economische en culturele leven verbonden aan de ontwikkelingen van ICT. De meeste projecten hebben tot enige interessante resultaten geleid. De hoeveelheid output is echter zeer ongelijk over de projecten verdeeld. De omvang van het ruim gedefinieerde en op Nederland gericht beleidsonderzoek en van de internationale wetenschappelijke publicaties varieert zeer sterk tussen de projecten.

In het algemeen moet worden geconcludeerd dat er zeker belangwekkende resultaten zijn behaald, maar dat de (internationale) kwaliteit van de projectresultaten wisselend zijn. Bij de jaarlijkse voortgangscontroles is dit weliswaar herhaaldelijk aangestipt, doch een adequate instrumentering ter verhoging van de internationale kwaliteit ontbrak (zie ook suggesties ter verbetering verderop bij 6b).

c. Is er voldoende samenhang tussen de projecten?

Het algemene beeld is dat er weinig samenhang is tussen de projecten binnen een bepaalde invalshoek en over de invalshoeken heen. Wel werd deze samenhang bij de aanvang van het programma bepleit, doch de aanvragen gingen hier weinig op in.

De geringe samenhang uit zich, zoals gezegd, binnen de verschillende invalshoeken. Bij arbeid en organisaties staan de projecten nogal los van elkaar. Alle projecten zijn monodisciplinair en daardoor is er minder samenhang. Ook de projecten in het onderdeel ruimte en bedrijvigheid en de sociaal-cultureel gerichte projecten vertonen weinig verband. Ten aanzien van de sociaal-culturele projecten geldt nog dat zeer verschillende methodes en verschillende theoretische perspectieven zijn gebruikt. Er hebben uiteindelijk slechts drie gezamenlijke manifestaties plaats gevonden en er zijn geen gezamenlijke publicaties verschenen. Dit is echter niet noodzakelijkerwijs een probleem aangezien er zeker een rol voor monodisciplinair onderzoek is weggelegd. Wel werden vermoedelijk kansen voor onderzoekers op dit gebied gemist om van elkaar te leren. De kans die door het MES-programma voor multi- of interdisciplinaire samenwerking werd geboden is daarmee niet volledig geëxploiteerd.

d. Tot welk type of welke typen onderzoek hebben de MES projecten geleid?

In het algemeen zijn de projecten in kleine onderzoeksgroepen en monodisciplinair uitgevoerd. Dit weerspiegelt zich in het onderdeel arbeid en organisatie. Voor dit thema geldt daarnaast nog dat meerdere onderzoeken tot slechts één afsluitend onderzoeksrapport hebben geleid. Nu kan dit, deels buiten het gezichtsveld van NWO-MES, weliswaar hebben geleid tot nieuwe projecten, maar andere onderzoeken hebben tijdens het MES-onderzoek wel tot een vrij groot aantal internationale publicaties in gerenommeerde tijdschriften geleid. Zie voor dit laatste bijvoorbeeld project #711⁴. Dit project betreft weliswaar langlopend onderzoek terwijl de eerstgenoemde onderzoeken kortlopend zijn en dus minder budget hebben gekregen. Maar de verschillen zijn wel erg groot. In termen van publicaties gemeten is langlopend onderzoek blijkbaar efficiënter.

Ook in het onderdeel ruimte en bedrijvigheid zijn onderzoeken uitgevoerd door kleine groepjes onderzoekers van een zelfde onderzoeksgroep en wederom niet door multidisciplinaire groepen. De onderzoeksvragen liggen echter wel erg aan de grenzen van de vakgebieden en benutten hierdoor kennis vanuit verschillende disciplines. In het sociaal-culturele onderdeel hebben eveneens kleine groepen onderzoekers, of vaak slechts één enkele AIO, de projecten uitgevoerd. Hierbij werd gebruik gemaakt van methodes geschikt voor hun (sub)discipline. De projecten hebben een grote verscheidenheid van vrij traditionele methodes gebruikt.

2. Maatschappelijke relevantie

a. In hoeverre heeft het programma bijgedragen aan de beantwoording en oplossing van maatschappelijke en beleidsmatige vragen? Waaruit blijkt dit?

In het algemeen hebben de projecten maatschappelijk relevante en voor Nederland nuttige resultaten opgeleverd. Van zeer nieuwe en verrassende inzichten is echter weinig sprake geweest. Zo bevestigde het arbeidsmarktonderzoek voor een deel resultaten die al bekend waren (zoals over de veranderingen in de werkgelegenheidsstructuur en het ongelijke profijt), maar dat zijn niettemin relevante resultaten. Wat in verband met de maatschappelijke en beleidsmatige relevantie meer aandacht had verdiend was een visie op de toekomst en met name op de vergrijzing (zie 3h).

Voor het onderdeel ruimte en bedrijvigheid hebben de projecten inzichten opgeleverd voor de maatschappelijk belangrijke beleidsvragen naar het effect van ICT op de productiviteit en de mate waarin ICT netwerkvorming bevordert die van belang is voor het ontstaan van nieuwe bedrijven en op de overlevingskansen daarvan. Ook kan gewezen worden op de beperkte ruimtelijke effecten van de door ICT toegenomen kennisintensiteit en de mate van substitutie en complementariteit tussen fysiek winkelen en internetshoppen. Van het project (#605) over het effect van ICT op de marktdynamiek in de communicatiesector is nog onduidelijk wat de resultaten zijn.

De mate waarin de maatschappelijke relevantie een specifiek doel was varieert over de sociaal-culturele projecten. Sommige hadden een zeer nauwe relatie met het beleid van de overheid en andere maatschappelijk actoren. Deze projecten op het gebied van de gezondheid, gebruikersvriendelijkheid van

⁴ De nummering van de projecten volgt die van NWO-MES (zie bijlage: overzicht MES-projecten)

websites, politiek, hebben adequate beleidsinformatie opgeleverd. In andere gevallen is de invloed minder direct en loopt dan bijvoorbeeld via de participatie in adviescommissies. In totaliteit was er in het onderzoek een vrij goede verdeling over de gewoonlijk verschillende eisen en de behoeften van academisch onderzoek en beleidsonderzoek.

b. Wat zijn voor u de meest interessante resultaten?

Voor wat arbeid en organisatie betreft gaan de meest interessante resultaten over het ongelijke profijt van de ontwikkelingen op het terrein van de ICT. In het onderdeel ruimte en bedrijvigheid is een belangwekkend resultaat dat het effect van ICT op de arbeidsproductiviteit sterk per sector verschilt. In de industrie lijkt het effect aanwezig, maar in de dienstensector is het niet aantoonbaar. Interessant is ook het resultaat dat ICT zeker een faciliterende rol speelt in zakelijke en sociale netwerken, maar geen zelfstandig structurerende functie heeft. Tenslotte is het belangwekkend dat internetgebruikers niet minder aankopen doen in binnensteden omdat winkelen een prettig tijdverdrijf is en dit waarschijnlijk ook zal blijven. Internet wordt door consumenten wel gebruikt om informatie te verzamelen en door detaillisten gebruikt om extra omzet te creëren. Het totale effect lijkt neutraal uit te pakken voor binnensteden, al zijn er verschillen voor bepaalde branches die extra profiteren en andere die extra te lijden hebben.

De meest belangwekkende resultaten in termen van sociale relevantie binnen het sociaal-cultureel thema betreffen de kwaliteit van online gezondheidsinformatie en het patiëntengedrag.

3. Wetenschappelijke relevantie

a. In hoeverre heeft het programma bijgedragen tot vergroting en verdieping van de wetenschappelijke kennis op het onderhavige gebied? Waaruit blijkt dat?

Zeker op dit punt voelt de externe commissie zich bij de evaluatie gehandicapt omdat nog niet alle onderzoekprojecten afgesloten zijn. In het algemeen worden voor sommige thema's wetenschappelijke inzichten voor de Nederlandse situatie bevestigd. Dit heeft tot wetenschappelijke verdieping geleid. In andere thema's is er sprake van een duidelijke vergroting van de wetenschappelijke kennis. Deze tweeledigheid weerspiegelt zich in de evaluaties van de deelthema's. Wetenschappelijke kennis over het effect van ICT op de arbeidsmarkt is in de internationale literatuur al ruimschoots beschikbaar. Voor een belangrijk deel worden door het MES-onderzoek deze inzichten bevestigd voor de Nederlandse arbeidsmarkt en binnen Nederlandse arbeidsorganisaties. Dat is nuttig. Tegelijk zijn er nuttige en interessante onderwerpen blijven liggen (zie hierna 3h en ook paragraaf 6.2 van de zelfevaluatie arbeid).

Wetenschappelijke kennis over het effect van ICT op de bedrijvigheid en de ruimte was bij de start van het programma nauwelijks beschikbaar en in dat opzicht heeft het programma een positieve bijdrage geleverd. In hun eigen termen en in hun eigen subdisciplines, hebben het grootste deel van de sociaal-culturele projecten academisch interessante en sociaal relevante resultaten opgeleverd. Dit heeft tot meerdere publicaties in academische, professionele en publieke tijdschriften geresulteerd.

b. Zijn er nieuwe, originele wetenschappelijke inzichten of benaderingen ontstaan?

Geconstateerd kan worden dat het programma inderdaad, zij het beperkt en per thema wisselend, nieuwe en originele inzichten heeft opgeleverd. Het onderdeel arbeid en organisatie weerspiegelt dit. De onderzoeken die zijn verschenen rond ruimte en bedrijvigheid hebben geleid tot meerdere publicaties in internationale wetenschappelijke tijdschriften en een proefschrift (#706). Daaruit mag geconcludeerd worden dat er sprake is van originele wetenschappelijke inzichten of benaderingen. Binnen ruimte en bedrijvigheid is van ongeveer de helft van de projecten, de wetenschappelijke output, afgemeten aan het aantal internationale publicaties, goed te noemen. Voor de projecten #605 en #703 is dat vooralsnog onduidelijk.

In de zelfevaluatie wordt gesteld dat het sociaal-cultureel onderzoek uitgaat van een wederzijdse beïnvloeding van technologie en samenleving. Dat kan voor twee of drie projecten het geval zijn, maar zeker niet voor alle. De meeste projecten gebruiken eerder een beperkte visie op technologie als een neutraal gegeven. Aldus concentreert het onderzoek zich zeer sterk op de sociale processen van het gebruik door individuen. Zeer weinig aandacht wordt geschonken aan sociale processen die technologische ontwikkelingen gestalte geven. Dit is een gemiste kans. De dynamische modellering van effecten die in project #716 wordt gebruikt, heeft het debat over jonge mensen en media zeker vooruit geholpen.

c. Hoe is de kwaliteit van de MES-projecten?

In het algemeen zijn de projecten van goede kwaliteit. Wel rijst de vraag of sommige resultaten van de projecten direct aan het MES-programma zijn te relateren. Ook kunnen na het afsluiten van het programma nog meerdere producten verwacht worden.

De projecten rond arbeid en organisaties hebben het verwachte resultaat opgeleverd in termen van nationale en internationale publicaties. Het aandeel van de internationale publicaties en publicaties in toonaangevende internationale tijdschriften had, in tegenstelling tot hoofdstukken in een boek of een verzamelbundel, best wat hoger kunnen zijn. Misschien komt dat nog na verloop van tijd. Ook rijst de vraag, wanneer er veel publicaties worden genoemd, of al de (internationale) publicaties direct aan de NWO-MES subsidie zijn te danken?

Wat het onderdeel ruimte en bedrijvigheid betreft, hebben de kortlopende projecten eveneens het verwachte resultaat opgeleverd. Van de langlopende projecten hebben de projecten #745 over ICT en ondernemerschap en #706 over de samenhang tussen de elektronische snelweg en binnensteden tot goede internationale publicaties geleid. Het laatstgenoemde project heeft ook in een proefschrift geresulteerd. Van project #703 zijn meerdere working papers verschenen, maar dit heeft nog niet geleid tot internationaal wetenschappelijke artikelen die direct zijn te relateren aan de uitvoerder van het onderzoek. Dit roept dan ook de vraag op of de internationale publicaties wel rechtstreeks uit het project voortvloeien. Van het nog in uitvoering zijnde project #605 over de dynamiek op de telecommunicatiemarkt zijn vooralsnog weinig publicaties bekend.

De kwaliteit van de projecten op het sociaal-culturele terrein is gemengd en daardoor is het niet goed mogelijk om te veralgemeniseren. Sommige projecten dagen gevestigde denkwijzen uit, anderen behoren tot de 'normale

wetenschap'. Sommigen hebben een sterke empirische basis. Tevens hebben sommige projecten tot dusver tot weinig resultaten geleid en daardoor is de kwaliteit nog moeilijk in te schatten. Gezien de lange tijd die er verstrijkt voordat publicaties in internationale tijdschriften verschijnen, is het waarschijnlijk dat meer publicaties in de volgende twee of drie jaar zullen verschijnen. Hoewel er in de toekomst zeker meer proefschriften te verwachten zijn (zie de bijlage), is er tot nu toe slechts één proefschrift (#749) voltooid. Er werden daarnaast geen gezamenlijke producten gerealiseerd.

d. Wat zijn voor u de meest interessante resultaten?

In het algemeen zijn er op tal van terreinen, meerdere onderzoeken met belangwekkende resultaten te vinden. De meest interessante wetenschappelijke resultaten in het veld van arbeid en organisaties betreffen studie #711 rond *'the impact of ICT and workplace organization on the demand for labour'*. Verrassend en nieuw was de relatie tussen het tijdspad van de introductie van computertechnologie en het verschil in productiviteitswinst en de loonongelijkheid tussen geschoolde en ongeschoolde werknemers. Het verschil tussen de invloed van 'programming technology' en 'embedded technology' op de werknemers in de studie #604 rond de competenties van werknemers was eveneens een eyeopener.

De meest interessante resultaten in het onderdeel ruimte en bedrijvigheid waren de inzichten over de relatie tussen ICT en ondernemerschap en de relatie tussen fysiek en internet shoppen. Voor wat betreft het sociaal-cultureel onderzoek zijn de resultaten van onderzoek #716 naar de gevolgen van de media belangwekkend. Het onderzoek concentreert zich niet alleen op individuen, maar neemt ook de boven-individuele relaties van jonge mensen met anderen mee. De resultaten van het project #701 over online 'gender performance' dagen dominante meningen op dit gebied uit.

e. In hoeverre is multi- en interdisciplinaire samenwerking binnen het programma tot stand gebracht? Waaruit blijkt dit?

Afgezien van de vraag of multi- en interdisciplinaire samenwerking te prefereren is boven monodisciplinair onderzoek, kan worden geconstateerd dat van samenwerking in die zin binnen het programma nauwelijks sprake is geweest. Voor arbeid en organisaties is er zo nauwelijks multi- en interdisciplinaire samenwerking opgetreden. In ieder geval is dit niet terug te vinden in de samenwerking bij publicaties. Interessant en relevant is in dit verband dat het onderzoek over 'knowledge sharing' (#704) dat precies gaat over de succes- en faalfactoren bij het delen van kennis.

Voor ruimte en bedrijvigheid is er ook niet duidelijk zicht op multi- en interdisciplinaire samenwerking, maar de onderwerpen zijn naar hun aard zodanig dat de onderzoeken alleen kunnen worden uitgevoerd als gebruik wordt gemaakt van inzichten uit meerdere disciplines.

Ook voor de sociaal-culturele projecten geldt dat er geen echte multi- of interdisciplinaire samenwerking is geweest, noch tussen de sociaal-culturele projecten, noch binnen het programma als geheel. Dit is echt een gemiste kans van het programma. Zo zou bijvoorbeeld het ruimtelijk georiënteerde onderzoek over winkelen via internet versus fysiek winkelen ook van belang hebben kunnen zijn voor onderzoekers binnen het sociaal-culturele thema en die rond het thema arbeid en organisaties.

f. Wat is de rol van het programma in het geheel van het landelijk onderzoek op dit terrein?

Bredere monitorstudies, waarvan het doel eerst was om die ook binnen het programma uit te voeren, zijn feitelijk uitgevoerd door de Planbureaus en het CBS. Gezien de omvang van het MES budget was het ook niet realistisch om te verwachten dat dit binnen MES had gekund. Wel moet de kanttekening worden gemaakt dat het onderzoek van het SCP en het CBS mede mogelijk werd gemaakt door ondersteuning van MES aan de hieraan ten grondslag liggende enquête. Het onderzoek van sommige Planbureaus kan dan ook mede als een spin-off van het MES-programma worden gezien.

Voor het onderdeel arbeid en organisatie is daarmee de rol van het programma in het geheel van het landelijk onderzoek echter beperkt gebleven. Op onderdelen heeft het programma op het gebied van ruimte en bedrijvigheid wel een belangrijke rol gespeeld en waardevolle inzichten opgeleverd. Voor het sociaal-culturele terrein geldt dat er projecten binnen andere NWO-programma's zijn die zeker ook relevant zijn. En ook werken individuen aan gelijksoortige onderwerpen, die niet door NWO worden gefinancierd. De MES-projecten binnen het sociaal-culturele terrein zijn onzichtbaar als groep en hebben zeker geen eigen identiteit of invloed die voortvloeit uit hun verbinding met MES.

g. In hoeverre is het onderzoek dat binnen het programma heeft plaatsgevonden, verankert binnen de universiteiten?

In het algemeen sloot het MES-programma aan bij initiatieven die reeds binnen de universiteiten werden geëntameerd. Wel heeft het programma de ontwikkeling hiervan een extra stimulans gegeven. Het onderzoek binnen het thema arbeid en organisaties is meestal uitgevoerd door universitaire onderzoekers. Voor een deel was dit onderzoek op terreinen die reeds door onderzoekers werden onderzocht. De indruk is dat het NWO-MES programma de stroom van onderzoek op het gebied van de effecten van ICT op de arbeidsmarkt en arbeidsorganisaties heeft vergroot, maar niet heeft geïnitieerd en dat dit onderzoek niet zal stil vallen na het beëindigen van het NWO-MES programma.

Binnen ruimte en bedrijvigheid is het onderzoek uitgevoerd door universitaire onderzoekers. Dit sloot goed aan bij het type onderzoek waarin de betrokken onderzoekers zich hebben gespecialiseerd. De verankering binnen universiteiten is voor het sociaal-culturele terrein moeilijk te beoordelen. Sommige projecten hebben geleid tot een verdere ontwikkeling binnen de betrokken universiteiten. Ingestemd kan worden met wat hierover reeds in de zelfevaluatie wordt geopperd: sterke onderzoeksprogramma's trokken financiering van MES aan en niet andersom.

h. Zijn er wetenschappelijke of beleidsmatige vragen blijven liggen of onbeantwoord gebleven?

Gelet op de zeer ruime doelstelling van het programma en de afhankelijkheid van het aanbod van onderzoeksvorstellen kon verwacht worden dat er tal van wetenschappelijke of beleidsmatige vragen zijn blijven liggen. Dit wordt ook gesignaleerd in de zelfevaluaties.

In overeenstemming met de zelfevaluatie moet geconstateerd worden dat het onderdeel 'ICT en arbeidsmarktinstituties' niet of nauwelijks in het onderzoek aan bod komt. Voor een deel komt dat omdat er geen invloed uitgaat van ICT op instituties in het algemeen (zoals wet en regelgeving, collectief overleg en arbeidsverhoudingen). Maar het is ook een lacune in de uitvoering van het programma. Hier wreekt zich dat NWO-MES afhankelijk was van onderzoekers die een specifiek onderzoeksaanbod deden. De invloed van ICT op de instituties die betrokken zijn bij de aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt is cruciaal. ICT heeft ook invloed op de instituties op de interne arbeidsmarkt binnen arbeidsorganisaties (de organisatie van arbeid op de werkvloer en op meet- en beloningssystemen binnen bedrijven). Die invloed is in het programma voor een deel wel aan bod gekomen, maar dat had beter gestructureerd kunnen worden. Het onderzoek naar die effecten is nu erg divers en heterogeen. De onderzoeken die zijn verricht naar de relatie tussen ICT en de arbeidsorganisatie zijn op zichzelf waardevol en competent, maar tegelijk betreft dit zeer heterogeen onderzoek en is de onderlinge relatie tussen deze onderzoeken moeilijk te traceren, behalve dan dat ze onder de grote paraplu van 'organisatie van arbeid' vallen.

Wat in het arbeidsmarktonderzoek node wordt gemist is aandacht voor de rol van ICT bij de koppeling van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt ('wiring the labour market'). Het is duidelijk dat het koppelingsproces is verschoven van de kaartenbakken bij de regionale arbeidsbureaus en de personeelsadvertenties in de kranten naar internetsites. Wat ook wordt gemist, zowel bij de arbeidsmarkt als ruimtelijk invalshoek, is aandacht voor de toegenomen mogelijkheden van outsourcing en off-shoring door ICT en daarmee de verschuivingen in de werkgelegenheid tussen bedrijven en bedrijfstakken en tussen nationale arbeidsmarkten. Deze recente ontwikkelingen waren mogelijk bij de opzet van het onderzoekprogramma nog niet duidelijk in het vizier.

Ook moet worden geconstateerd dat terwijl jonge mensen een belangrijk aandachtspunt zijn geweest, dit niet of minder het geval was voor oudere mensen. In verband met de maatschappelijke en beleidsmatige relevantie was meer aandacht voor de toekomstige arbeidsmarkt en met name voor de vergrijzing op haar plaats geweest. Hoe ziet een toekomstige arbeidsmarkt er uit waarop tegelijkertijd een ingrijpende technologische verandering plaats vindt door de introductie van ICT en waarbij een groot deel van de beroepsbevolking vergrijst en het aandeel van de oudere werknemer in de beroepsbevolking relatief toeneemt? Oudere werknemers, zo blijkt ook uit het MES-onderzoek, zijn minder geneigd om nieuwe (ICT) technieken aan te leren. Meer aandacht had er ook mogen uitgaan naar mogelijke tekorten die op termijn aan de bovenkant van de arbeidsmarkt dreigen wegens de vergrijzing.

De transitionele arbeidsmarkt gaat er over dat mensen tijdens hun loopbaan werk, zorg en opleiding achtereenvolgens of gelijktijdig combineren. Bij de formulering van deze doelstelling wordt een veel scherpere focus gemist op de mogelijkheden die ICT voor thuiswerken biedt en vervolgens op de mogelijkheid om thuis, zorg en opleiding met werk te combineren. De rol van ICT en in het bijzonder de mogelijkheid van thuiswerken (en de daarbij horende flexibele werkplekken) komt nog te weinig uit de verf in het uitgezette onderzoek (bijvoorbeeld #613). Dit had met name vanuit de combinatie arbeid en ruimte meer aandacht kunnen krijgen.

Binnen het sociaal-culturele onderdeel zijn sommige projecten verder gegaan dan een (post)structuralistische aanpak van identiteit. Elk van deze projecten concentreert zich echter op identiteit in termen van publiek, burger,

patiënt of allochtoon. Maar de rol als consument (in de economische betekenis), of werkende zijn ook belangrijk aangezien verschillende aspecten gelijktijdig de identiteit vormen. Dit is waar een grotere interactie over het volledige MES-programma heen, waardevol geweest had kunnen zijn. Genoemd kunnen bijvoorbeeld worden de projecten over online consumptie, steden en over callcentra.

Op verschillende plaatsen wordt beweerd dat de problemen van toegang zijn opgelost (in Nederland althans). Dit ontkent echter de verschillende activiteiten die mensen met ICT doen en die ongelijk kunnen zijn verdeeld. Het negeert de verschillen in toegang binnen huishoudens en het ontkent veranderingen over de levensloop. Individuen kunnen op verschillende tijden, verschillende soorten toegang hebben, willen of nodig hebben.

De populaire cultuur is een belangrijk onderwerp van onderzoek geweest, maar 'high culture' en het culturele erfgoed in het bijzonder zijn afwezig. Misschien wordt dit overgelaten aan de menswetenschappen, maar waarom wordt het onderscheid dan gemaakt?

Het onderwijs werd oorspronkelijk aangewezen als een belangrijk onderwerp voor het programma, maar werd om diverse redenen niet volledig doorgezet. Het blijft echter een belangrijk onderwerp. Gerelateerd hieraan zijn kwesties van informatie- en media geletterdheid. Dat het belangrijk is om gebruikers bij het systeemontwerp te betrekken is zeker niet nieuw. De vraag is echter waarom, ondanks dat dit reeds decennia bekend is, gebruikers nog altijd genegeerd of uitgesloten blijven.

Het belang van locatie ontbreekt vaak. Dit terwijl bijvoorbeeld onderzoek in andere landen suggereert dat de locatie (de huisarts, het eigen huis of de openbare bibliotheek) waar de gezondheidsinformatie wordt gezocht, belangrijk is voor hoe de patiënten die informatie opnemen. In het algemeen worden hierbij inzichten vanuit de sociale en culturele geografie gemist. Privacy en toezicht zijn niet alleen wettelijke kwesties, maar zijn ook van fundamenteel belang voor het sociale leven. Dit is een ander gebied waar inzichten vanuit de sociale geografie en stedelijke studies waardevol zouden kunnen zijn. Opvallend is voorts dat onderzoek naar het effect van de (breedband)bereikbaarheid op knooppunten van netwerken als vestigingsplaatsfactor heeft ontbroken.

Gemist worden ook nog de mogelijkheden die door nieuwe wetenschappelijke methodes worden geboden zoals sociale netwerkanalyse, hyperlinkanalyse, web-archivering, enz.

4. Productiviteit

a. Wat is uw mening over het aantal wetenschappelijke publicaties, populair-wetenschappelijke publicaties, bijdragen aan workshops, lezingen en overige producten uit het MES onderzoek tot op heden?

De externe commissie voelt zich op dit punt in zekere mate bij de evaluatie weer gehandicapt omdat nog niet alle onderzoeksprojecten afgesloten zijn (zie bijlage). Op het terrein van arbeid en organisatie zijn er vaak te weinig publicaties in internationale tijdschriften verschenen en in verhouding te veel working papers, hoofdstukken in boeken en in verzamelbundels. Wel zijn er binnen het project #704 twee proefschriften verschenen. De onderzoeken rond ruimte en bedrijvigheid hebben geleid tot een flink aantal publicaties in internationale wetenschappelijke tijdschriften en een proefschrift (#706). De productiviteit binnen het sociaal-culturele terrein is wisselend. Zo zijn er projecten die een

aantal internationale publicaties van uitstekende kwaliteit en enige Nederlandstalige publicaties hebben opgeleverd. Ook zijn er projecten die een mix van Nederlandstalige en internationale publicaties met een nadruk op het eerstgenoemde hebben geproduceerd. Tenslotte zijn er projecten die tot dusver zeer weinig hebben opgeleverd.

b. Wat is uw mening over de kwaliteit en het niveau van de publicaties en output (nationaal en internationaal)?

De externe commissie heeft zich hierboven reeds uitgesproken over deze onderwerpen. Zie vraag 4a en vraag 3.

5. Kennisoverdracht

a. Hoe en in welke mate vindt kennisoverdracht van de resultaten van het onderzoek naar de maatschappij plaats? Hebt u suggesties tot verbetering?

Zeker lovenswaardig zijn de vele inspanningen om de resultaten van het onderzoek onder andere onderzoekers en onder het grote publiek te verspreiden. Bijvoorbeeld door middel van de publicatie van vijf jaarboeken en het organiseren van een groot aantal conferenties en workshops. Het aantal activiteiten is wat dit betreft indrukwekkend. De kennisoverdracht varieert echter per project. Dat is deels terecht. Sommige projecten hebben een duidelijke en directe relatie met het sociale debat. Anderen zijn meer op de lange termijn gericht en het zou onredelijk zijn om daarvan een direct resultaat te verwachten. Blijkbaar waren er aan het einde van het programma nog fondsen over. Uit nadere informatie bleek dat deze met name waren bestemd voor kennisoverdracht. Het is jammer dat dit door de beëindiging van het programma per 31 maart 2007 geen doorgang kon vinden.

Wel zijn er diverse manieren om bij toekomstige projecten de verbindingen tussen onderzoekers en gebruikers van onderzoek te versterken zoals:

- Eis van onderzoeksaanvragers dat zij de gebruikers van hun onderzoek bij de aanvraag betrekken en dat ze aangeven op welke wijze ze die gebruikers bij het onderzoek zullen betrekken.
- Verstrek fondsen (en opleiding) voor de verspreiding van resultaten aan een niet-academisch publiek.
- Eis bij eindrapporten dat deze een samenvatting voor niet-academici omvat. Deze samenvatting zou door NWO breed gedistribueerd moeten worden.
- Zorg er voor dat het systeem van de onderzoekenactiviteiten rond de kennisoverdracht waardeert. Onderzoekers hebben beperkt tijd en als dit soort output niet wordt gewaardeerd bij bijvoorbeeld loopbaanontwikkeling en onderzoekbeoordeling, dan zal het een lagere prioriteit krijgen.

6. Organisatie en werkwijze

a. Is de gekozen organisatorische opzet (stuurgroep /programmacommissie met een wetenschappelijk coördinator/ programmabureau) adequaat gebleken?

Zie de rapportage zelfevaluatie algemeen. De externe evaluatiecommissie kan zich daarin vinden.

b. Hebt u suggesties voor wijzigingen, aanvullingen of verbeteringen hieromtrent?

De selectie van onderzoek heeft plaatsgevonden op basis van het aanbod van onderzoeksvorstellen waardoor er hier en daar gaten zijn gevallen in de uitvoering van het voorgenomen onderzoeksprogramma en bepaalde doelstellingen niet zijn gehaald. Het is binnen NWO niet gebruikelijk om naar voorstellen bij onderzoekers te solliciteren, maar voor een maatschappelijk relevant onderwerp als ICT had dat nuttig kunnen zijn.

Wenselijk is ook een lange termijn toezicht op output. Bij vergelijkbare programma's vanuit het Britse ESRC wordt de output via publicaties over verscheidene jaren gevolgd. Gedetailleerde informatie is beschikbaar via een openbaar toegankelijke database. De output van een project vormt eveneens input bij toekomstige financieringsbesluiten.

Aan te bevelen is ook dat jaarlijkse programmabrede bijeenkomsten worden georganiseerd waarbij een daadwerkelijke participatie van onderzoekers wordt verwacht. Dit kan allerlei soorten van interessante spin-offs opleveren in termen van leren en samenwerking. Dit is vooral van belang voor AIOs en junior-onderzoekers die nog hun eigen netwerken moeten ontwikkelen.

Als laatste kan nog genoemd worden dat financiering verstrekt wordt voor de voorbereiding en uitvoering van gezamenlijke programmabrede publicaties. Dit is ook een eigenschap van ESRC-programma's en werkt vaak vrij effectief.

Bijlage: Overzicht MES projecten

Project kortlopend	Hoofdaanvrager	jaar	Project titel	Einddatum	Dissertatie	
					gepland	gerealiseerd
014-43-601	Dr. L.S.J. d'Haenens	2000	Allochtone jongeren als 'digitale' burgers: de school als (re)mediërende factor? Een verkennende survey	13-11-2001		
014-43-602	Prof. dr. K.G. Tijdens	2000	Een vragendatabank voor ICT-gebruik in organisatie	12-07-2001		
014-43-604	Prof. dr. K.G. Tijdens	2001	Competenties van werknemers in de informatiemaatschappij	12-07-2002		
014-43-605	Dr. H.L. van Kranenburg	2001	De dynamiek in de telecommunicatiemarkt en de nieuwe economie	31-12-2006	X	
014-43-606	Dr. M.D.T. de Jong	2001	Evaluatie van gemeentelijke websites aan de hand van gebruikersscenario's	31-03-2004		
014-43-607	Dr. R.S. Batenburg	2001	Enterprise Resource Planning in bedrijf: de verleiding van de gecentraliseerde controle?	01-03-2004		
014-43-608	Dr. M.J.G.J.A. Boogers	2001	Nederlandse Politieke Partijen on line: de betekenis van het internet voor partij-organisaties en verkiezingscampagnes	04-02-2003		
014-43-609	Prof. dr. A.R. Thurik	2001	ICT-starters en hun netwerken	05-11-2002		
014-43-613	Dr. W.A. Trommel	2002	ICT en de opkomst van de transitionele arbeidsmarkt	26-10-2005		
014-43-616	Dr. M.S. van Geenhuizen	2002	Elektronische snelweg, locatiedynamiek van bedrijven en onzekerheid in grote stedenbeleid.	21-12-2004		
014-43-618	Prof. dr. R.P.M. Wittek	2002	Knowledge Management in a Virtual Organization: Are embedded online communities of practice more successful than exclusively virtual ones?	15-12-2005		
014-43-619	Prof. dr. J.C. Looise	2002	E-HRM, innovatie of irritatie? De relatie tussen ICT en het management van arbeidsrelaties nader beschouwd.	01-12-2003		
014-43-620	Dr. L.S.J. d'Haenens	2002	De rol van het internet bij de identiteitsconstructie onder allochtone jongeren.	31-01-2007	X	

langlopend

014-43-701	Prof. dr. E.A. van Zoonen	2000	Gender bending on the Internet	31-01-2006	X	
014-43-702	Dr. J.A. de Ridder	2000	The role of social knowledge in computer mediated knowledge networks	01-10-2006	X X	
014-43-703	Prof. dr. E.J. Bartelsman	2000	National Income and Growth Accounting in the Information Economy	12-09-2005		
014-43-704	Prof. dr. P.A. Kirschner	2000	Knowledge sharing and decision-making in collaborative multidisciplinary teams	sept. 2006	X X	X X
014-43-705	Prof. dr. A. Rip	2000	The mutual shaping of new electronic services and users	01-09-2007	X	
014-43-706	Prof. dr. J.G. Lambooy	2000	Electronic highway and cumulative attraction of inner-cities	31-12-2005	X	X
014-43-707	Prof. dr. G.T.M. ten Dam	2000	Selective effects of the use of educational software	01-10-2007	X	
014-43-708	Prof. dr. M. Berg	2000	Changing Networks of Care: Professionals, professions and the rise of ICT	01-09-2005		
014-43-711	Prof. dr. L.L.G. Soete	2002	The impact of ICT and workplace organization on the demand for labour	30-06-2006		
014-43-716	Prof. dr. P.M. Valkenburg	2002	Internet, family communication, friendships and loneliness: The 'Instant Message' generation	01-09-2008	X	
014-43-719	Prof. dr. E.A. van Zoonen	2002	Unlikely gamers: how women, the elderly and ethnic minorities play multimedia games	01-03-2008	X	
014-43-731	Prof. dr. J.H.T.H. Andriessen	2002	Coordination mechanisms for virtual work groups	15-08-2007	X	
014-43-745	Prof. dr. A.R. Thurik	2002	The making of an entrepreneurial community in the new economy: Entrepreneurs, networks & dynamics in the Dutch ICT-industry 1975 - 2000	31-08-2007	X	
014-43-749	Prof. dr. M. Berg	2002	Constructing reliability. A socio-technical analysis of the different approaches to improve the reliability of health information on the Internet for lay users	01-05-2006	X	X
Totaal					15	4